

KANDIDATUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
AKADEMIN FÖR BIBLIOTEK, INFORMATION, PEDAGOGIK OCH IT
2017:2

Hci + Ohja = sant!

En studie om feministiska seriefanzines

FRIDA SVENSSON



HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION

© Frida Svensson

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande

Svensk titel: Hci + Ohja = Sant! En studie om feministiska seriefanzines

Engelsk titel: Comics + Feminism = True! A study about the feminist comic zine

Författare: Frida Svensson

Kollegium: 3

Färdigställt: 2016

Handledare: Nasrine Olson och Jan Larsson

Abstract: The aim of this bachelor's thesis is to gain knowledge about the feminist comic zine, and its meaning for its readers, writers and the library. In order to explore this subject I use feminist theory, and a concept from a theory which I call Literature as resistance.

The method used in this study is qualitative interviews and qualitative content analysis. I have interviewed six individuals, identified as feminists, who read and/or illustrate feminist comic zines. The interview material were transcribed and analyzed through themes identified in the material. Four major themes were found; Comics and gender, Feminist role models, Feminist practice and Artistic expression.

My results show that the informants in this study find the comic zine medium to be an appropriate way of sharing experiences and spreading feminist ideas. The feminist comic zine is described as "the ultimate way of laughing together with your feminist sisters", and it is perceived to make the world bigger and freer. To illustrate feminist comic zines is seen as a possible way to act, and influence and change norms and structures. The feminist comic zine enables the informants to combine reading experiences with feminist commitment, creation and a desire to communicate something with their readers.

Nyckelord: tecknade serier, seriefanzine, feministiska fanzines, zine, alternativ litteratur, feminism, bibliotekets demokratiska uppdrag

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1 Bakgrund och problemformulering	2
1.2 Syfte och frågeställning.....	3
2. Tidigare forskning och litteraturgenomgång	3
2.1 Den tecknade serien.....	3
2.2 Den feministiska tecknade seriens framväxt	4
2.3 Fanzines.....	5
2.4 Seriefanzines.....	6
3. Teori	7
3.1 Feministisk teori	7
3.2 Litteratur som motstånd.....	8
4. Metod.....	8
4.1 Kvalitativ intervju.....	8
4.2 Urval	9
4.3 Forskningsetik	10
4.4 Kvalitativ innehållsanalys	10
4.4.1 Genomförande	11
5. Resultat	11
5.1 Respondenterna	12
5.2 Tecknade serier och kön.....	12
5.3 Feministiska förebilder.....	13
5.4 Feministisk praktik	14
5.5 Konstnärligt uttryck.....	14
6. Analys och diskussion	17
6.1 2006 vs 2016.....	17
6.2 Feministisk teori	18
6.3 Litteratur som motstånd.....	19
6.4 Feministiska seriefanzines på biblioteket.....	20
6.5 Förslag till vidare studier.....	21
7. Slutsatser.....	21
7.1 Att skratta ihop med sina feministiska medsyster.....	21
Källförteckning.....	23
Bilaga 1. Intervjuguide 1	25
Bilaga 2. Intervjuguide 2	26

1. Inledning

Denna uppsats handlar om att rita för att förändra världen. Om feministiska seriefanzines, och varför människor väljer att teckna och läsa dem.

Ett seriefanzine är en tecknad serie, ett fanzine och en del av det vidare begreppet alternativ litteratur. Fanzines och alternativ litteratur beskrivs ofta som ett demokratiskt medium både till innehåll och produktionssätt, då det enda som krävs är papper, penna, en kopiator eller dator, och en vilja att förmedla något (Atton, 1996). Fanzines följer inte marknadens publiceringsnormer eller förläggares regler, de lever sitt liv utanför de etablerade mediekanalerna (Sabin & Triggs, 2000) och finns inte med i bokhandels kataloger eller beställningslistor från Bibliotekstjänst. Fanzines finns ibland, men sällan att läsa eller låna på bibliotek (Koh, 2008).

I bibliotekets demokratiska uppdrag ingår bland annat att vara öppen för olika konstnärliga uttryck, att på olika sätt främja intresset för kunskap, kultur, litteratur och se till att olika perspektiv och röster kan komma till tals. Fanzines, seriefanzines och alternativ litteratur kan bidra till detta, och feministiska seriefanzines som skapas av människor som har en feministisk förståelse av omvärlden och en vilja att förändra och utveckla vårt demokratiska samhälle, kan vara en viktig tillgång i bibliotekets bestånd. Genom att läsa, till exempel feministiska seriefanzines kan människor ta till sig berättelser och budskap som utvecklar demokratin genom att visa en utopi eller uppmärksamma samhällets normer och strukturer. Och seriefanzineskaparna kan genom sina serier erbjuda andra berättelser och perspektiv på världen.

Amerikanska bibliotekarier som Karen Gisonny och Jenna Freedman (2006) och Rowena Koh (2008) menar att det ingår i bibliotekets demokratiska uppdrag att införliva fanzines i bibliotekets bestånd. Alternativ litteratur, som fanzines bör enligt dem finnas med i bibliotekens bestånd av flera skäl. Dels för att fanzines representerar subkulturer och alternativa åsikter skrivna av icke-professionella skribenter och tecknare som inte vanligtvis kommer till tals i det offentliga samhället (Koh, 2008), dels för att de dokumenterar samtiden på samma sätt som dagstidningar, tidskrifter, film, radio och tv och därför bör finnas på biblioteket, och för att fanzines kan fungera som förstahandskällor för nutida och framtida forskning (Gisonny & Freedman, 2006, s. 29). Ett fanzinebestånd kan även attrahera nya och icke-traditionella biblioteksanvändare, och insamlandet av alternativa medier från medborgare kan suddas ut linjerna mellan institution och användare, vilket även det kan göra fanzines på biblioteket till ett potentiellt verktyg att nå ut till nya användargrupper och öka medborgarnas delaktighet menar de (Koh, 2008, s. 49).

1.1 Bakgrund och problemformulering

Biblioteket har alltså ett demokratiskt uppdrag i samhället, som bland annat kan innebära att främja möjligheter för individer och grupper att skapa sina egna berättelser, och att få tillgång till andras alternativa tolkningar och berättelser. Alternativ litteratur, fanzines och seriefanzines befinner sig delvis utanför den etablerade litteraturvärlden, och finns sällan på biblioteket (Koh, 2008).

De som skriver, tecknar och läser fanzines vill något med sitt skapande och sin läsning. Feministiska seriefanzines skapas och läses av människor med en politisk vilja och en feministisk övertygelse som präglar hur de ser på samhället och världen. Att teckna eller läsa ett feministiskt seriefanzine kan vara ett sätt att stärka sin identitet som grupp eller individer, det kan handla om igenkänning, historieskrivning, åsiktspridning. Litteratur-vetaren Lisbeth Stenberg (2005) anser att det är mycket viktigt för individer och grupper som söker en identitet utanför den som dominerar i samhället, att få lämna egna avtryck efter sig på något sätt, och att få göra sina egna tolkningar av historia och kulturarv utifrån sitt perspektiv (s. 262).

Enligt den svenska bibliotekslagen ska bibliotek verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning, samt främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt (SFS 2013:801). I Unesco's folkbiblioteksmanifest fastslås att frihet, välfärd och samhällelig och personlig utveckling är grundläggande mänskliga värden som förverkligas genom välinformerade medborgare med möjlighet att utöva sina demokratiska rättigheter och som därigenom kan spela en aktiv roll i samhället. Medborgarnas deltagande i utvecklingen av demokratin är beroende av utbildning, och fri och obegränsad tillgång till kunskap, tankar, kultur och information (Unesco, 2006)

Folkbiblioteken ska därför enligt Unesco, göra alla slag av kunskap och information lätt tillgängliga för sina användare, bibliotekets samlingar ska spegla tidsanda och samhällsutveckling men också tjäna som minne för mänsklig strävan och fantasi. Det hör också till folkbibliotekets uppgift att vara öppen för alla konstnärliga uttryck samt garantera medborgarna tillgång till alla slag av samhällsinformation (Unesco, 2006).

1.2 Syfte och frågeställning

Mot bakgrund av vad som nämnts ovan anser jag att det är viktigt att vi inom Biblioteks- och informationsvetenskap studerar skilda kulturella uttrycksformer som ryms inom bibliotekets demokratiska uppdrag, och litteratur som kan främja alternativa tankar, berättelser och kultur. Jag har utifrån detta valt att studera seriefanzines som

uttrycksform, i relation till feministisk teori och praktik. Syftet med studien är således att skapa kunskap kring feministiska seriefanzines, och dess betydelse för sina läsare och tecknare.

För att uppnå syftet har jag formulerat följande två frågeställningar:

1. Varför läser och tecknar människor feministiska seriefanzines
2. Hur beskriver feministiska serietecknare seriefanzines i relation till feministisk teori och praktik.

Dessa två frågeställningar ämnar jag besvara med hjälp av kvalitativa intervjuer, kvalitativ innehållsanalys och feministisk teori såsom den formuleras av Lena Gemzöe och Elisabeth Hjort.

2. Tidigare forskning och litteraturgenomgång

I detta kapitel presenteras forskning och tidigare studier om tecknade serier, fanzines och seriefanzines som knyter an till det jag vill undersöka i min studie. Den litteratur jag använder mig av har jag främst funnit genom sökningar i folk- och högskolebibliotekskataloger, framför allt Göteborgs folkbibliotek, Borås högskola och Göteborgs universitet där specialbiblioteket Kvinnohistoriska samlingarna varit till stor hjälp. På Borås högskola har databaser med studentuppsatser varit mest givande. Många tips på vidare läsning har jag fått av författarnas referenslistor. Min målsättning har varit att använda litteratur som berör svenska förhållanden, samt att hänvisa till så nya källor som möjligt. Detta har ibland varit svårt att uppnå då det inte finns så mycket skrivet om seriefanzines eller om feminister som användargrupp. Det finns inte mycket forskning gjord specifikt på feministiska seriefanzines. Flera författare som jag använder i uppsatsen, såsom Ylva Sommerland och Isabella Nilsson skriver om tecknade serier och feminism, eller om tecknade serier ur ett feministiskt perspektiv, men behandlar inte just seriefanzines. Jenny Gunnarsson Payne, som skriver mycket om svenska feministiska fanzines nämner bara ytligt seriefanzines. Här finns en forskningslucka som jag med min studie om feministiska seriefanzines vill bidra till att fylla i.

2.1 Den tecknade serien

Mycket litteratur kring tecknade serier har hittills fokuserat på att specificera och avgränsa tecknade serier som uttrycksform gentemot andra medier, samt att beskriva dess historiska framväxt. Helena Magnusson (2005), som skrivit den första svenska avhandling om tecknade serier beskriver hur tecknade serier tidigare har bemötts med ointresse och låg kulturell status. Idag forskas det om tecknade serier inom många olika akademiska discipliner, i svenska forskningssammanhang främst inom litteraturvetenskap och konstvetenskap (Koffmar, 2016).

Kortfattat kan en tecknad serie beskrivas som en speciell uttrycksform som består av ”en överblickbar sekvens av orörliga bilder” (Magnusson, 2005, s. 27), där ord och bild i symbios tillsammans för berättelsen framåt. En tecknad serie består helt enkelt oftast av en eller flera rutor med bilder, som kan vara med eller utan text. Rutorna kan skifta i storlek och form. Mellan rutorna finns ett tomrum som läsaren själv måste fylla i för att följa händelseförloppet, och skapa mening mellan bilderna (McCloud, 1995). Tecknade serier uppmärksammas idag ofta för sina litterära och konstnärliga ambitioner (Strömberg, 2010). Tecknade serier som uttrycksform uppstod i slutet på 1800-talet (Strömberg, 2010). Under 1950-talet rasade en seriedebatt i samhället, där tecknade serier, främst riktade till barn och ungdomar, ansågs vara olämpliga och rent av skadliga för just barn och ungdomar. Serier utsattes för massiv kritik med utgångspunkt i omsorgen om barnen och samhället (Magnusson, 2005). Lärare, kvinnoorganisationer och även bibliotekarier var drivande i debatten. Det utkom böcker i ämnet, och mycket inspiration hämtades från USA och den tongivande kritikern Fredric Wertham och hans bok *Seduction of the innocent*. Det man framförallt kritiserade var skräck och våldsinslag i serierna, och man kopplade serier till amerikansk masskultur, rasism, sexism, våld och kriminalitet bland unga (Magnusson, 2005). Debatten la sig så småningom men den tecknade serien förde ändå ett tynande liv fram till 1970-talet, då den fick ett uppsving i och med seriealbumens intåg, och den tidens inspiration från serieländerna Belgien och Frankrike. Därifrån kom populära serier som lästes och uppskattades av både barn och vuxna. Under samma tid växte även en specifik vuxenserie-marknad fram, och det fanns utrymme att experimentera mer med form och innehåll, vilket förändrade och vidgade gränserna för serieberättandet (Magnusson, 2005).

Vuxeninriktade, realistiska, självbiografiska och politiska serier har fortsatt att utvecklas under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet, och vi har idag, till skillnad från tidigare decennier, en seriemarknad där kvinnliga serietecknare och serier med ett tydligt feministiskt perspektiv syns och tar allt större plats i anspråk (Strömberg, 2010).

2.2 Den feministiska tecknade seriens framväxt

Isabella Nilsson (2005), tidigare intendent på Göteborgs konstmuseum, beskriver hur den svenska serievärlden under 1970-talet upplevde något av en feministisk våg då kvinnor tröttnade på den manliga normen och bristen på identifikation i tecknade serier, och började skapa egna serier, ofta utifrån ett feministiskt perspektiv (s. 199). Med den tidens starka kvinnorörelse, och den feministiska diskussionen i samhället kom en ökad medvetenhet om reproduktion av stereotypa könsroller och könsrollsmönster i text och bild. De kvinnliga serieskaparna ville förmedla erfarenheter som många kvinnor kunde identifiera sig med, och som inte tidigare gestaltats i serieform. De fokuserade ofta på den privata sfären och förde ut den i det offentliga, enligt det feministiska mottot ”det privata är politiskt” (s. 200). De problematiserade traditionella kvinnoroller och kvinnors ofta omöjliga kombination av barn, förhållande, yrkesliv och självförverkligande. Serierna var ofta självbiografiska,

vardagsrealistiska och satiriska över köns- och maktförhållanden i samhället. På 1990-talet kom ännu en våg av kvinnliga serietecknare som skapade feministiskt medvetna serier. De var uppvuxna med serier av de kvinnliga serietecknarna från 1970-talet, seriefanzines och svenska serietidningar som specialiserat sig på svenska originalserier och nyskapande serietecknare från andra länder. Dessa serier var liksom första vågen av feministiska serier även de ofta självbiografiska, vardagsrealistiska och satiriska över köns- och maktförhållanden i samhället (s. 204). Bland de kvinnliga serieskapare som började synas kring 1990-talet märks en tydlig vilja att för kvinnors del ta tillbaka makten över den egna kroppen, tanken och sexualiteten. Runt 2000-talet började fler serietecknare skapa serier inspirerade av queerteoretiska och queerfeministiska perspektiv, och lät inte sina seriefigurers identiteter låsas fast vid något specifikt kön. Seriefigurer oavsett könsidentitet skildras som individuella, tänkande och handlande subjekt (Nilsson, 2005). Vi har idag både fler kvinnliga serietecknare inom alla genrer än tidigare, en större medvetenhet inom branschen och flera uttalat feministiska tecknade serier som tar och får utrymme på förlag och i tidningar och tidskrifter (Strömberg, 2010, s. 97-104).

Ylva Sommerland (2012), som skrivit den andra svenska avhandlingen om tecknade serier, studerar japanska mangaserier utifrån ett queerfeministiskt perspektiv, där hon använder en hypotes om kalejdoskopiskt kön. Hon beskriver hur Tomboyfiguren i mangaserierna förkroppsligar queera situationer, och lyfter fram queer som en process där kön som synbar identitet materialiserar kalejdoskopiskt kön, och öppnar upp för alternativa berättelser kring könsidentitet. Sommerland menar att tecknade serier som queer zon är en värld full av stereotyper, samtidigt som det är en arena för tänjande av gränser och förskjutningar av maktpositioner. Särskilt manga men även andra serier är en värld full av tecken och symboler, med tillgång till andra världar och möjligheter att genom metamorfos förändras, för att sedan eventuellt återvända (Sommerland, s. 18-21).

2.3 Fanzines

Fanzines är en del av det vidare begreppet alternativ media, eller alternativ litteratur, ofta associerat med punk, DIY och alternativa politiska grupper. Själva ordet fanzine är från början en kombination av orden fan och magazine, och betecknar enkla, egenhändigt tillverkade tidningar (Gunnarsson Payne, 2014). Mediavetaren Stephen Duncombe (1997), beskriver fanzines som del i en alternativ rörelse som är kritisk mot konsumtionssamhälle och etablerade medier. De föds ur kärlek till mediet, skapandet och intresset, och ilska över hur samhället ser ut. Duncombe menar att fanzines skapas dels av människor i marginaliserade grupper, som inte får utrymme i de etablerade medierna, dels av individer som vill uttrycka sig på egna villkor och inte anpassa sig till en redaktör, marknad eller form. Genom fanzines kan de nå ut till likasinnade och på så vis skapa en egen gemensam kultur och världsbild. Fanzine som företeelse tog form under 1930-talet, det första någonsin sägs ha varit science-fiction fanzinet *The Comet* som publicerades i USA 1933 (Gunnarsson Payne, 2014).

Fanzines har sedan dess använts av olika subkulturer och politiska grupper för att föra fram sina budskap.

I början på 1990-talet uppstod rörelsen Riot Grrrl. Den startade bland unga kvinnor som en feministisk motståndsrörelse inom punken i USA, och spreds vidare till andra länder (Gunnarsson Payne, 2006). Politiska texter, konst och aktivism blev en stor del av rörelsen, och just fanzines kom att spela en viktig roll då det blev ett sätt att knyta kontakter mellan lokala, nationella och internationella grupper. Det blev ett nytt sätt att diskutera personliga erfarenheter och feministiska frågor. I USA blev fanzinet så viktigt att perioden refereras till som ”The girl zine revolution” (s. 12-13). Riot Grrrl var aldrig en organiserad eller homogen rörelse, utan fungerade mer som en plattform för kommunikation och spridning av åsikter, där den som ville kunde kalla sig Riot Grrrl och själv definiera vad det innebar. Gemensamt fanns en strävan att förändra samhällets könsstrukturer, genom att förmedla självkänsla och en känsla av makt över sig själv och sitt liv (Ostermark, 2003, s. 190). Riot Grrrl uppmanade kvinnor att själva ta tag i saker och ta makten över sina egna liv, att agera, och till exempel själva börja spela musik, anordna spelningar, producera fanzines. Allt under parollen "Do It Yourself!" (s. 190). I Sverige utvecklades under 1990-talet en nationell feministisk fanzinegemenskap, där vissa var inspirerade av Riot Grrrl-rörelsen, medan andra inte var det (Gunnarsson Payne, 2014, s. 247-248).

2.4 Seriefanzines

Seriefanzines hör ihop med en längre tradition av alternativa tecknade serier som hade ett stort uppsving i USA och Storbritannien på 1960-talet, samt till andra former av politiskt serietecknande som exempelvis bedrevs inom rörelsen för kvinnlig rösträtt. Alternativa tecknade serier är en term som enligt mediavetarna Triggs och Sabin (2000) används om serier som på något vis erbjuder ett alternativ till mainstream-serier. De är ofta småskaliga, svartvita och själv-publicerade eller utgivna av ett mindre, självständigt förlag. Rättigheter ägs av skaparen själv och inte av ett förlag eller en förläggare. De är även ofta alternativa till sitt innehåll (s. 13). Det var främst i USA, kring tidigt 1900-tal som tecknade serier blev en del i kampen för kvinnlig rösträtt. De tidningar som propagerade för rösträttsfrågor hade ofta en seriebild på framsidan och fler serier inne i tidningen. Dessa serier knöt an till den tidiga feminismen och använde sig ofta av traditionellt kvinnliga symboler som moderskap och hushållsarbete, i kombination med politiska och feministiska frågor (Sheppard, 1990, s. 122-136).

Dotterbolaget (u.å.) är ett av flera nutida exempel som knyter an till samma tradition. Det är ett feministiskt serietecknarnätverk, som arbetar kvinno- och trans-separatistiskt (Dotterbolaget). Dotterbolaget startade som en lokal grupp Malmö våren 2005, och har nu utvecklats till ett nationellt nätverk med lokala grupper i flera städer runtom i landet. Deras syfte är att motarbeta de patriarkala strukturer som de menar fortfarande genomsyrar seriebranschen, samt att stödja kvinnors och transpersoners verksamheter inom seriebranschen

(Wedding, 2015). De flesta förläggare, redaktörer, recensenter, och lärare på serietecknarskolorna är fortfarande män menar de, vilket påverkar vilka serier som ges ut och vilka serieskapare som uppmanas att fortsätta. Dotterbolaget fungerar både som en social arena, och som ett professionellt nätverk där medlemmarna samarbetar och stöttar varandra istället för att konkurrera om uppdrag. De publicerar kollektiva och individuella seriefanzines, anordnar utställningar och arrangerar workshops i serieteckning. Dotterbolaget ser sig själva och liknande grupper som en del av en positiv utveckling där allt fler kvinnor börjar teckna och ge ut egna seriefanzine. En plattform för aktivism där de tillsammans vill förändra genom serier (Wedding, 2015).

3. Teori

Jag har valt att använda mig av feministisk teori för min studie, och det genomsyrar min förståelse av problemområde, val av syfte och forskningsfrågor, urval och tolkning av resultat. Jag använder två teoretiska perspektiv, dels en grunddefinition av feministisk teori utformad av Lena Gemzöe, och dels min egen feministiska tolkning av Elisabeth Hjorts teori om litteratur som motstånd. Min förståelse av Hjorts teori grundar sig i Gemzöes feministiska teori, där den förtvivlan Hjort beskriver i min tolkning är en *feministisk* förtvivlan över världens tillstånd, och en *feministisk* önskan om förändring.

3.1 Feministisk teori

Lena Gemzöe (2003), forskare vid centrum för kvinnoforskning vid Stockholms Universitet, har formulerat en grunddefinition av feminism, som på ett kortfattat och tydligt sätt ringar in det som är gemensamt för olika feministiska inriktningar. Gemzöe menar att:

- en feminist är en person som anser
- 1) att kvinnor är underordnade män och
 - 2) att detta förhållande bör ändras (s. 13).

Hon menar vidare att vi, för att bäst förstå och beskriva verkligheten utifrån feministisk teori, bör fokusera både på strukturer och aktörer, och anlägga både ett strukturs-perspektiv och ett aktörsperspektiv. Detta för att kunna se både de strukturer som organiserar samhället, och att människor själva gör val och har en aktiv roll. Kvinnor är alltså underordnade män genom genusstrukturer i samhället som på olika sätt verkar förtryckande och begränsande. Samhällets genusstrukturer är inte statiska och stillastående, utan möjliga att förändra. Människor gör aktiva val och agerar för att förändra de strukturer som förtrycker dem (Gemzöe, 2003). Andra delen i Gemzöes grunddefinition uppmanar till aktivt handlande. En feminist är således en person som anser att ojämlikheten mellan könen bör avskaffas, och som aktivt handlar utifrån detta. Enligt Gemzöe är feministisk teori politisk, och rymmer politisk aktivism (s. 21-22).

3.2 Litteratur som motstånd

Elisabet Hjort, forskare i etik och litterär gestaltning vid Uppsala universitet (2015), har formulerat en praktik där hon ser läsning och litteratur som en form av, eller möjlig väg, för motstånd och kritik. Denna läsning grundar sig i ett tillstånd av förtvivlan, där förtvivlan förstås som ett oförsonligt begär efter en annan värld, eller en annan ordning. En politisk förtvivlan över världens tillstånd och en önskan att förändra dessa tillstånd. Litteratur är en kritik på så sätt att den kan synliggöra de maktordningar, som inflätade i varandra, präglar samhället, samt även synliggöra det motstånd som finns mot dessa maktordningar, menar Hjort (s. 8-9). Den som skriver är missnöjd med hur världen ser ut, och det den skriver blir ett tillägg, eller någon form av förändring av världen. Hjort menar att detta varken behöver vara mycket eller förändra något till det bättre, men likväl, menar hon att litteraturen föds ur ett behov av att förändra och att lägga till något till världen (s. 7). Detta motstånd kan yttra sig i att möta en hård politisk verklighet med en språklig värld där allt tycks möjligt, och med språket bryta förtryck och normer. Att till exempel driva med makten och använda sig av humor, ironi och sarkasm kan vara ett sätt för underordnade grupper att vända på hierarkin och i litteraturen uppfinna en plats för befrielse från förtryckande system och orättvisa villkor (Hjort, 2015, s. 214-228).

Litteraturen består ju bara av bokstäver och ord, men den anses farlig i totalitära samhällen och diktaturer (Hjort, 2015). Litteraturen kan visa upp en annan möjlig värld, och bjuda in läsaren dit. Enligt Hjort formulerar litteraturen i sig, med estetiska medel, ett motstånd mot de samhällsordningar och maktsystem som den skildrar, och detta ställer läsaren inför ett ansvar som kan göra även själva läsningen till ett motstånd, och en form av politisk aktivism (s.8-9).

Min tolkning av Hjorts teori är som sagt genomgående feministisk, och det politiska missnöje och motstånd hon beskriver är i min tolkning ett feministiskt missnöje och motstånd och den läsning som möjlig politisk aktivism hon beskriver är i min tolkning en feministisk politisk aktivism.

4. Metod

I detta kapitel redogörs för de metoder som jag använder i studien; kvalitativ intervju för insamling av empiri, kvalitativ innehållsanalys som analysverktyg, samt urval av respondenter och forskningsetik.

4.1 Kvalitativ intervju

Syftet med kvalitativa intervjuer är att öka förståelsen och skapa en grund för djupare och mer fullständig kunskap om den företeelse som studeras. Jag har valt att använda kvalitativa

intervjuer då jag uppfattar metoden som bäst lämpad för att undersöka människors upplevelser och erfarenheter av ämnet. En kvalitativ intervju liknar, enligt Holme och Solvang, mycket ett helt vanligt samtal, där man utgår ifrån teman eller frågor som intervjuaren förberett innan. Detta kan ses både som dess styrka och svaghet. Det är den intervjuform där intervjuaren utövar minst styrning, och lättast kan ta hänsyn till informantens eller respondentens åsikter och erfarenheter, men intervjuaren måste under intervjuens gång försäkra sig om att verkligen få svar på sina frågor så att det blir mer än ett samtal (Holme & Solvang, 1997). Intervju som metod är vanligtvis en fysisk händelse där intervjuare och respondent träffas och samtalar tillsammans, men det kan också ske via telefon eller mail (Wildemuth, 2009, s. 213). Telefon eller mailintervjuer kan vara särskilt användbara om intervjuare och respondent befinner sig långt ifrån varandra eller om någon av dem befinner sig på en svårnådd och otillgänglig plats (s. 213). En mailintervju skiljer sig från en muntlig intervju på så sätt att frågorna läses och besvaras skriftligt. Även om det är samma frågor i en skriftlig intervju som i en muntlig, så finns inte samma möjlighet till följdfrågor eller att känna av situationen och till exempel byta ordning på frågorna eller ändra om intervjun beroende på svaren eller situationen. Även om det är möjligt att ställa följdfrågor via mail blir det ändå inte så direkt som vid en muntlig intervju (Holme & Solvang, 1997). Däremot är det möjligt att svaren vid en skriftlig intervju blir mer genomtänkta än vid en muntlig intervju, möjligen också mer censurerade och inte så direkt ur hjärtat. En muntlig intervju kan kännas svårare att pressa in i sitt livsschema och då kan en intervju via mail passa bättre. Människor är olika bekväma med själva intervjusituationen. Medan vissa tycker att det känns lättare att mötas öga mot öga och samtala kring frågorna tycker någon annan att det känns mycket lättare att skriva svar på frågorna i lugn och ro vid datorn (s. 105-106). Mina tre första intervjuer, i februari 2006, var semistrukturerade intervjusamtal där jag som intervjuare utgick ifrån en intervjuguide med stödord, men i övrigt försökte att styra samtalet så lite som möjlig (s. 99). Intervjusamtalen skedde på café, ateljé och hemmiljö utifrån respondenternas önskemål. Mina tre senare intervjuer, i juni 2016, genomfördes via mail, där respondenterna efter en första mailkontakt, skrev in sina svar direkt i en intervjuguide som de sedan mailade tillbaka till mig.

4.2 Urval

Jag har använt mig av ett selektivt urval av respondenter (Bryman 2011, s. 647), då alla är både feminister, serieläsare och seriefanzineskapare. Jag började med att kontakta en person i min vänskapskrets som jag visste var bekant med en seriefanzineskapare, jag fick den personens nummer och hen blev min första respondent. Av hen fick jag i sin tur kontaktuppgifter till två andra respondenter, som hen kände till via seriefanzine- och feministiska sammanhang. Dessa tre intervjuer genomfördes i februari 2006. Intervjuerna varade ca en timme vardera och skedde enskilt på platser som respondenterna föreslog. När jag återupptog mitt uppsatsskrivande tio år senare valde jag att komplettera med fler intervjuer, och av tids- och bekvämlighetsskäl använda internet och sociala medier för att nå ytterligare respondenter. Och om dessa inte fanns geografiskt nära

mig även utföra intervjuerna skriftligt via mail. Jag annonserade efter respondenter på tre internetforum om tecknade serier och seriefanzines samt mailade direkt till två feministiska seriegrupper, varav en svarade omgående att de skickat ut mitt brev på deras nationella maillista. Jag gjorde sedan en pilotintervju för att testa hur frågorna uppfattades och hur väl de gick att svar på. Jag upplevde att frågorna fungerade bra överlag, men svaren på pilotintervjun var lite väl kortfattade. Detta tolkade jag berodde på att det var en bekant som svarade på frågorna, samt dennes tidspress. Dock blev de riktiga mailintervjuerna också relativt kortfattade. Svaren är genomgående välformulerade och genomtänkta, men korta, och ibland har någon fråga helt hoppats över av respondenten. I efterhand kan jag se att fler muntliga intervjuer eventuellt hade gett mig mer material och varit mer givande för min studie.

4.3 Forskningsetik

Respondenterna har innan intervjuerna ägt rum blivit informerade om studiens syfte och upplägg samt deras rättigheter att när som helst avbryta sin medverkan om de skulle önska. Alla personuppgifter, i den mån jag har tillgång till dessa, har hanterats på så sätt att respondenternas identitet hålls dold för utomstående (Bryman, 2011, s. 131-135). Eftersom den svenska seriefanzinevärlden, särskilt med begränsningen feministiska seriefanzines, kan anses liten så finns en risk att respondenterna känner till eller känner varandra. Jag har i uppsatsen anonymiserat respondenterna och gett dem namn efter växter så att ingenting i deras svar eller i texten i övrigt kan avslöja vilka de är. Ett fåtal av respondenterna använder pronomenet hen, och för att anonymisera ytterligare har jag valt att använda samma pronomen, hen, om alla respondenter. Vid de tre senare intervjuerna, som skedde via mail är respondenterna även till viss del anonymiserade även för mig då jag endast har en mailadress kopplad till deras svar, och jag vet i övrigt ingenting om dem. De tre första respondenterna bor i samma del av landet och känner till varandra då de ibland besökt samma feministiska sammanhang, men jag upplever inte att detta har påverkat intervjuerna eller studien i sin helhet.

4.4 Kvalitativ innehållsanalys

En kvalitativ innehållsanalys innebär närläsning, och att på ett systematiskt sätt identifiera teman och mönster i ett textmaterial och sedan analysera materialet utifrån en vald teori (Zhang & Wildemuth, 2009, s. 308-319). I mitt fall feministisk teori. Efter flera genomläsningar av textmaterialet utformas ett kodningsschema utifrån de ord som bedöms vara betydelsefulla. Dessa blir kategorier där teman i texten stoppas in. Metoden är dynamisk, och både kategorierna och kodningsschemat kan behöva omformuleras flera gånger under analysens gång. Kategorierna kan behöva sättas samman eller delas upp för att bäst anpassas till de teman och mönster som forskaren identifierar i textmaterialet (Zhang & Wildemuth, 2009, s. 308-319)

4.4.1 Genomförande

De tre första intervjuerna spelades in och transkriberades sedan på papper. Jag valde att inte transkribera ordagrant, då småord som hm, pauser och liknande inte kändes relevant för resultaten. De tre senare intervjuerna mailades till mig och var då från början i skriftlig form. Jag skrev ut även dem på papper. Efter flera genomläsningar av de utskrivna intervjuerna började jag således med en närläsning där jag markerade de ord och meningar som jag uppfattade vara viktiga och betydelsebärande. Utifrån dessa skapade jag flera kategorier, där jag klumpade ihop liknande svar. Till en början hade jag ca 10 kategorier men det förändrades under analysens gång, då kategorierna omformades och vissa gick in i varandra. När jag kände att alla åsikter hittat sin plats i en kategori avslutade jag analysen, och hade då identifierat fyra kategorier i respondenternas intervjusvar.

5. Resultat

Under analysen utkristalliserades som sagt flera teman, som jag har valt att organisera i fyra större kategorier; Tecknade serier och kön, Feministiska förebilder, Feministisk praktik och Konstnärligt uttryck.

Tecknade serier och kön

Här har jag valt att placera respondenternas tankar angående kvinnliga och manliga serietecknare, serieutbud och den svenska seriebranchen.

Feministiska förebilder

Respondenterna talar om identifikation, både med seriefigurer och serietecknare, feministiska aha-upplevelser och förebilder, för att själv börja teckna till exempel.

Feministisk praktik

Respondenterna använder sig av olika sätt att göra (och vara) feminism på. Inom denna kategori placerar jag deras tankar kring feministiska gemenskaper, DIY-kultur, feministisk teori och praktik.

Konstnärligt uttryck

Feministiska seriefanzines handlar om att rita för att förändra någonting, men det handlar också mycket om att läsa och teckna för att det är kul, avkopplande, utvecklande och inspirerande.

5.1 Respondenterna

I min studie deltar totalt sex stycken respondenter. Tre stycken, Anemone, Bellis och Caltha, intervjuades muntligt i februari 2006 och tre stycken, Dianthús, Èlymus och Fragraria, har svarat på intervjufrågor via mail i juni 2016. Respondenterna har valts ut genom selektivt urval, de är allihop feminister, serieläsare och serietecknare.

Anemone läser periodvis mycket serier, både album och fanzines. Hen tecknar självbiografiska serier om sig själv och sitt liv, och har hittills sammanställt tre fristående fanzines som hen sålt själv på festivaler och feministiska evenemang.

Bellis har möjlighet att läsa på arbetstid och läser då gärna tecknade serier, både album och fanzines. Hen lägger ner mycket tid på sitt tecknande och gör ibland illustrationer på uppdrag. Hen tecknar och sprider regelbundet ett fanzine där hen använder humor och vardagsrealism, och gärna utgår från sitt eget liv.

Caltha läser mycket serier, gärna fanzines som vänner och bekanta skapat. Hen tecknar inte traditionella serier utan mer illustrationer och enstaka kombinationer av text och bild. Hen sprider inte sina bilder och har inte sammanställt något fanzine.

Dianthús läser mycket fanzines, gärna självbiografiska och feministiska. Hen är engagerad i ett feministiskt serienätverk och lägger mycket energi på serierelaterade aktiviteter. Hen tecknar serier i fiction och novellform, och har tidigare tecknat självbiografiskt i dagboksform. Hen har inte sammanställt något enskilt fanzine, utan deltar med serier i antologier och i tema-fanzines som nätverket producerat tillsammans.

Èlymus läser sällan serier, varken album eller fanzines. Hen har hittills gett ut ett seriealbum på förlag, samt publicerats i tidningar, tidskrifter och i en antologi utgiven på förlag. Hen sprider även själv serier på internet och sociala medier. Hen är mest intresserad av att teckna serier för barn, men har tecknat inom andra områden som vardagsrealism, erotik, satir, strippar och skräck.

Fragraria läser mycket serier, både album och fanzines, och gärna på internet. Hen tecknar långa berättelser som spänner över flera fanzines, ett pågående projekt innefattar tio sammanhängande fanzines. Hen sprider själv sina serier på festivaler och via internet.

5.2 Tecknade serier och kön

Anemone beskriver sin seriesmak som bred, och menar att hen även läser ganska mycket serier om och av män. Hen beskriver hur hen tidigare utgick ifrån ett mycket mer kritiskt perspektiv, och i princip ratade alla tecknade serier som handlade om män eller var skrivna av män. Nu uppger hen att hen till och med kan uppskatta serien Rocky av Martin Kellerman

som hen föraktade tidigare. Anemone anser att hen naturligtvis fortfarande blir störd på sexistiska skämt, men att hen ändå kan uppskatta serien. Bellis menar att hen försöker läsa det mesta, men att de flesta serier hen läser ändå är skapade av kvinnor. Hen menar att hen egentligen inte vill tänka på författaren eller tecknarens kön, men medger att hen blir glad om hen upptäcker en ny tecknad serie med en kvinnlig tecknare. Hen menar att detta antagligen beror på att serieutbudet länge varit mansdominerat, men att det nu har börjat publiceras fler tecknade serier av kvinnor. Bellis uppskattar dessa nyare serier som är friare och som innehåller mindre stereotypa könsroller. Hen menar att serieskaparen inte behöver definiera kön egentligen, hon eller han "gör ju hela världen". Caltha menar att hen överlag lockas mer av kvinnliga serietecknare än av manliga. Står hen i affären med en serie i handen och den är skapad av, eller handlar om, en kvinna så är det större chans att hen köper den, än om det varit en man

När det gäller könsfördelning bland serietecknare så uppfattar Èlymus det som att det råder ganska jämn fördelning av män och kvinnor. Caltha däremot upplever det svenska serieutbudet som extremt mansdominerat, men beskriver fanzines-kulturen som öppningen, där kvinnor kan ta sig in och ta plats. Hen nämner, liksom flera av de andra respondenterna, att hen i fanzineform endast läst serier av kvinnor. Vilket kan förklaras av att det främst är i olika feministiska sammanhang som de köpt eller läst dem. Även Dianthús menar att seriebranschen som helhet domineras av män, och att kvinnliga serieskapare i Sverige endast har lyckats erövra en del av den svenska seriebranschen inom vilken de ses som självklara deltagare. Enligt Dianthús, är den delen starkt knuten till en eller två genrer, vilket begränsar möjligheterna för kvinnliga serietecknare som tecknar serier inom andra genrer och med andra stilar. Dianthús menar att feminism finns inom alla seriegenrer och stilar idag, men att det nästan bara uppmärksammas inom de få genrer som anses gångbara och populära. Èlymus upplever att det i Sverige finns en stor marknad för serier som behandlar feminism och politik, att det är populärt. Hen menar att det är bra att det finns, men saknar liksom Dianthús samtidigt en bredare serieutgivning och att man på något vis öppnar upp för nya serieskapare och nya idéer och historier, bortom en viss typ av "serieberättarformel som man vet säljer". Fragraria anser att man inom seriebranschen har kommit långt med representationer av olika karaktärer som inte representeras negativt, men betonar att det ändå "är en lång bit kvar till en rasist/sexism-fri serievärld"

5.3 Feministiska förebilder

Dianthús läser gärna självbiografiska feministiska seriefanzines, där tonvikten ligger på representationer av serietecknarens, eller en fiktiv persons, egna erfarenheter av att "leva under ett patriarkat, eller möta olika uttryck av det". Hen uppskattar att transpersoner och tecknade serier som berör normbrytande könsidentiteter har börjat uppmärksammas och synas, och nämner album som Åror, Trans:IT och Error i cis-blicken. Dianthús ser feministiska serier och seriefanzines som "en plattform för igenkänning som kan spela roll och vara viktig som förebild för de som läser", både rent berättar- och tecknarmässigt, men

också erfarenhetsmässigt när det gäller till exempel rasifiering. Anemone uppger att hen i perioder av sitt liv läst extra mycket serier, och då gärna självbiografiska och vardagsrealistiska serier. Hen nämner identifikation som ett viktigt skäl till varför hen läser tecknade serier, men säger sig inte bry sig särskilt mycket om ifall det är en kvinnlig eller manlig serietecknare. Hen nämner hur kvinnliga serietecknare har fungerat som förebilder, och att det var när hen kom i kontakt med seriefanzines med självbiografiska feministiska serier av kvinnor som hen själv började teckna och ge ut egna serier. Även Caltha hänvisar till identifikation med berättelsen som ett skäl till varför hen läser feministiska serier och seriefanzines. Hen menar att serierna erbjuder stora möjligheter till egna tolkningar som läsare. En bild säga kunna förmedla tusen ord, och hen beskriver hur det genom läsning och tolkning blir ”som en hel värld mellan hen och serierna”. Caltha läser gärna seriefanzines som människor hen känner har skapat, och upplever och uppskattar då en närhet till serieskaparen, eftersom de ofta skriver utifrån sig själva och sina liv. Hen beskriver tecknade serier som ”det ultimata sättet att skratta ihop med sina feministiska medsysstrar”. Caltha ser även att feministiska seriefanzines kan verka som förebilder, vilket kan leda till att fler kvinnor börjar läsa och teckna serier.

5.4 Feministisk praktik

Bellis menar att tecknade serier kan vara ett bra sätt att föra den feministiska kampen på. Hen menar att serier med feministiska budskap bidrar till att "göra världen större och friare". Hen uppskattar serietecknare som verkligen använder seriemediet till att föra fram tydliga politiska budskap, och menar att de även kan nå människor som inte läser till exempel feministiska tidskrifter. Som exempel nämner hen serier där figurerna inte har ett vanligt könsrollsmönster, som exempelvis att kvinnliga figurer får visa sig fula och att figurerna tänker och gör saker som inte stämmer med ett traditionellt könsrollsmönster. Bellis menar att eftersom tecknade serier uppfattas som mer tillgängliga och ofta relateras till barn och barnkultur, så kan det nå många människor, och många kan ta till sig dess budskap. Anemone menar att feministiska budskap i tecknade serier handlar mycket om ”synliggörande av kvinnors liv och situation, och kvinnors rätt att ta plats”. Och i sina egna självbiografiska seriefanzines gör hen just det. I serierna beskriver hen sådant hen är med om och som hen anser viktigt att förmedla. Hen drar liknelser till musik, och menar att om hen var musikalisk skulle hen kanske skriva låttexter istället. Caltha beskriver sig som en varm förespråkare av tecknade serier som ett feministiskt projekt och nämner även hen kvinnors rätt att synas och uttrycka sig. Hen menar att kvinnor ofta tecknar självbiografiskt, utifrån egna erfarenheter och upplevelser. Hen upplever att det finns någon typ av ”kanske omedveten feministisk insikt hos de flesta kvinnliga serietecknare”. Anemone kan uppleva konst som meningslös om den inte har något, direkt eller indirekt, politiskt syfte. Elymus anser att feministiska seriefanzines absolut har en plats inom den feministiska kampen. ”Det är ett bra sätt att sprida sitt budskap och ett bra sätt att samarbeta genom att skapa fanzines tillsammans”. Fragraria anser att kön egentligen inte ska ha någon betydelse på något sätt och att ”feministisk kamp får och bör ske i alla marknader, inte minst inom visuell media”. Desto större utbredning desto bättre anser hen. Dianthus anser

att "Kultur av och för icke-cis män är jätteviktigt", och hen ser sig själv och sina serier som en del i en feministisk rörelse i samhället. Dianthus betonar särskilt DIY- och DIT-kulturen (do it yourself/do it together, min anmärkning) och fanzines som inkörspport till eget skapande. Dianthus beskriver feminism som "en kritisk granskning av hur samhället organiserats och kontinuerligt organiseras, för att förskjuta makt till vissa grupper på andras bekostnad". Hen menar att feminism tar avstamp i denna maktförskjutning inom samhällets könsnormer, men att det måste kombineras med ett intersektionellt perspektiv och en "kritisk granskning av maktförskjutningen inom andra grupper/system för att ge rimliga slutsatser". Hen menar också att feminism bör kombineras med kritisk granskning av själva uppdelningen i grupper och system som kön och ras, för att kritisera både effekten av makthierarkierna och makthierarkierna i sig själva.

Dianthus är engagerad i ett feministiskt serietecknarnätverk, vilket hen menar "gynnar fler icke-cis män i att våga skapa serier, sprida sina alster och ta del inom branschen som ett avlönat proffs". Hen menar att feministiska nätverk, som exempelvis Dotterbolaget, där "icke-cis män går ihop, stöttar, och skapar tillsammans på sikt utmanar den fortfarande skeva balansen inom seriebranschen". Hen beskriver fanzines som en "plattform för att mötas" och menar då att konsumtion är en enkelriktad process medan produktion (av fanzines) innebär att man kan få kontakt med andra som också producerar, möta människor som läst ens fanzine exempelvis. Även Elymus är med i ett feministiskt seriesammanhang men ser inte sina serier som en del i detta sammanhang eller som en del i en feministisk kamp, då serierna inte behandlar feministiska frågor. Hen har dock medverkat med sina serier i feministiska samlingsfanzines. Anemone och Bellis beskriver fanzineskulturen som ett mycket bra sätt att själv bestämma vad som är värt att publicera, och sedan bara göra det själv. Anemone uppger dock att det har känts självutlämnande att stå och sälja sina egna tecknade serier.

Bellis har aldrig sett det som ett syfte att teckna serier bara för att hen är kvinna, men anser att det är en bra feministisk handling som bidrar till att göra det mer självklart att kvinnor tecknar serier och att de har lika stora möjligheter att bli serietecknare. Hen tecknar och ger sedan några år ut ett seriefanzine med tre olika figurer varav en är hens mänskliga alterego, en är ett djur och en är något mittemellan. Serien beskriver hens vardag, och sådant hen funderar på. Hen beskriver sina seriefigurer som gulliga, och menar att det kan fungera effektivt att låta en gullig figur uttrycka hemska saker. Hen menar även att vissa saker känns lättare att förmedla via en icke-mänsklig figur, istället för genom sin mänskliga alterego. Mycket i Bellis serier handlar om att tänja på könsroller. Hen beskriver inte sina serier som direkt politiska, men menar att de ändå är det eftersom de "visar privata och vardagliga saker". Bellis tycker inte att man behöver använda humor i tecknade serier, men att hen gör det själv. I serier kan man driva med förhållanden och företeelser som anses normala, och visa på att de verkligen är konstiga och inte alls normala eller naturliga egentligen. Humor kan verka avväpnande, tycker man att något är roligt blir man inte lika arg, menar Bellis. Anemone anser att humor många gånger är det bästa sättet att föra fram olika politiska budskap på, i och med att man kan nå så många fler och att budskapet ofta blir mycket effektivt och träffande.

Anemone tänker inte på sina serier som feministiska, men menar att eftersom hen har en så ”grundläggande förståelse av ur världen fungerar, som feminism innebär” så märks detta i serierna. Èlymus uppger att hen gjort några få feministiska serier men att hens serier för det mesta inte brukar innehålla något särskilt feministiskt budskap eller ha något med feminism att göra, även om hens värderingar ändå kan synas i serierna. Dianthús å sin sida ser sina serier som indirekt feministiska. Hen försöker ”vara uppmärksam på vilka normer som hen har möjlighet att antagligen sprida, eller bryta, och vilken sorts normavvikelse hen kan bidra till att normalisera”. Fragraria menar att hens serier absolut är feministiska, för att hens feministiska övertygelse finns där underliggande hela tiden, och hen menar att ”moralen finns där men skymmer inte över berättelsen”. Hen menar att även om hen kanske inte finns med i ”det stora som sker på gatorna i demonstrationer eller i rikssalar och politiska debatter”, så är hen en del av den feministiska kampen i samhället, och har en röst som hen vill göra hörd genom sina serier, även om den är liten.

5.5 Konstnärligt uttryck

Caltha kopplar ihop sitt serieintresse med sitt intresse för böcker och film. Hen ser serier som en konstform där hen särskilt uppskattar kombinationen av text och bild, och alla de budskap som hen menar att man ”bättre kan få fram med text och bild tillsammans”. Èlymus har tyckt om serier sedan hen var barn, och brukade rita egna serier ihop med sin bror som de sedan häftade ihop som ”fanzines”. Intresset svalnade lite med åren och hen slutade teckna serier en period, och började igen under gymnasietiden när hen upptäckte serieromaner för vuxna. Hen började intressera sig för det ”på allvar” och sökte till en serietecknarskola där hen studerade ett år. Èlymus läser serier för ”att det är kul, för att lära mig (om mig själv, om omvärlden, om ett ämne, om ett sätt att teckna)” och för ”att utvecklas inom mitt skapande, för att få inspiration, för avkoppling och för att få utlopp för energi och tankar och idéer”. Èlymus uppskattar främst tecknade serier för kombinationen av text och bild, och hen upplever mediet som väldigt fritt. Även Caltha läste och tecknade serier som barn, men hade sedan ett uppehåll och började först igen när hen gick på gymnasiet. Under lång tid uppfattade hen dock inte sina serier som serier eftersom hen jämförde med en norm för vad tecknade serier är, hur de ser ut och vad de innehåller. Hen beskriver detta som en manlig norm som inte stämmer överens med de serier hen skapar. Hen har även länge haft en uppfattning om att hen inte är tillräckligt bra, eller duktig för att verkligen göra serier, och har därför undvikit att visa sina serier för att slippa känslan av att bli bedömd. Först på senare år har Caltha förstått, och även själv börjat definiera det hen gör som tecknade serier. Hens serier består ofta av personliga porträtt av hen själv och hens vänner. Hen använder inte karakteristiska tekniker som pratbubblor eller rutor, utan blandar diktliknande texter med teckningar och illustrationer. För Fragraria är det ett behov att berätta historier och ett behov att få läsa andras berättelser som motiverar hen att läsa och teckna serier, och hen tycker att det är lika kul att läsa som att teckna serier. Hen upplever att hens egna berättelser ”får mer liv när någon annan läser dem”, och ser det som hen försökt förmedla i text och bild.

6. Analys och diskussion

I detta kapitel diskuteras resultatet med hjälp av feministisk teori och Hjorts teori om litteratur som motstånd. Kapitlet inleds med en kort reflektion över tidsskillnaden mellan intervjuerna med Anemone, Bellis, Caltha (2006) och Dianthús, Èlymus, Fragraria (2016).

6.1 2006 vs 2016

Respondenterna Anemone, Bellis och Caltha intervjuades i en tid då kvinnliga serietecknare och feministiska tecknade serier var mer osynliga än idag. Serietecknaren Liv Strömqvist, som är tongivande inom svensk seriekultur, hade till exempel nyligen fått sitt allra första album publicerat. År 2016, när Dianthús, Èlymus och Fragraria intervjuades finns fler etablerade och synliga både kvinnliga, och feministiska serietecknare. Detta märks i hur de båda "respondentgrupperna" talar om ämnet.

Respondenten Caltha beskriver seriebranschen som extremt mansdominerad, medan både Èlymus och Fragraria upplever den som relativt jämställd. Dianthús anser dock att det fortfarande råder en mycket skev könsbalans inom seriebranschen. Bellis upplever att det 2006 har börjat förändras, och att det då började synas fler kvinnliga serietecknare och att fler serier med feministiskt innehåll än tidigare gick att få tag på. Dianthús och Èlymus beskriver att det finns en stor och populär marknad för feministiska serier. Dianthús och Èlymus menar dock att det är endast inom den specifika genren som kvinnor uppmärksammas, och att det inom andra genrer är lika svårt som tidigare att ta sig in som kvinnlig serietecknare. Bland respondenterna som intervjuades 2016 märks ett tydligare intersektionellt fokus inom feministisk teori och praktik, främst hos respondenten Dianthús, och ett tydligare transinkluderande fokus, främst hos Dianthús och Fragraria. Både intersektionalitet och transperspektiv fanns dock med i de tidigare intervjuerna också, då främst hos Bellis och Caltha. För Anemone, Bellis och Caltha är seriefanzineskapandet ett individuellt skapande, och respondenten Anemone nämner att hen har upplevt ett visst självutlämnande obehag att sälja sina fanzines. Dianthús och Èlymus är engagerade i serietecknarnätverk och upplever en positiv kreativ gemenskap med andra serietecknare. Även Fragraria känner en delaktighet och gemenskap med andra serietecknare, även om hen inte är engagerad i något liknande nätverk.

Min upplevelse av skillnader mellan de båda intervjutillfällena är således att det idag finns en feministisk serietecknargemenskap för fanzinesskapare vilket kan göra det lättare att både börja teckna fanzines, och att läsa och sprida seriefanzines. Jag uppfattar att seriebranschen i stort har förändrats mot jämnare könsfördelning bland serietecknare och att det idag finns en egen genre med specifikt feministiska tecknade serier som är etablerad och populär, men att det främst är där som förändringen skett.

6.2 Feministisk teori

Gemzöe (2003) beskriver, utifrån sin grunddefinition, att vi för att bäst förstå verkligheten utifrån feministisk teori behöver använda både ett struktur- och ett aktörsperspektiv, och att själva begreppet feminist och feministisk teori är politiskt och uppmanar till politisk aktivism och aktivt handlande (s. 21-22). Min studie behandlar feministiska seriefanzines och feministiska seriefanzineskapare, som jag uppfattar vara aktörer som, medvetna om strukturerna aktivt handlar utifrån en önskan om att förändra dem. Att som respondenten Bellis laborera och driva med könsroller i sina serier, visar på en förståelse av strukturerna som förändringsbara, och en vilja till förändring. Att som Dianthús och Èlymus vara del av en kreativ feministisk gemenskap, och skapa tillsammans och samarbeta i stället för att konkurrera, visar på ett aktivt val och aktörsskap för att synliggöra och utmana genusstrukturer och normer. Flera av respondenterna beskriver sina serier som indirekt feministiska, och menar att deras feministiska övertygelse lyser igenom i berättelserna trots att serierna i sig inte behandlar feministiska frågor. För respondenterna Dianthús och Èlymus är skapandet och gemenskapen i feministiska serietecknarnätverk i sig en feministisk praktik. Caltha upplever en gemenskap som läsare av feministiska seriefanzines och beskriver det som "det ultimata sättet att skratta ihop med sina feministiska medsysstrar". Anemone och Bellis knyter i sitt tecknande an till den feministiska parollen "det privata är politiskt" då de tecknar självbiografiskt, och relaterar till synliggörande av kvinnor och kvinnors liv, identifikation och att serierna blir politiska då de visar "privata och vardagliga saker". Även Dianthús tecknar till viss del självbiografiskt och beskriver sina serier som indirekt feministiska då hen i sitt skapande är uppmärksam på vilka normer och normavvikelse berättelsen bidrar till att sprida, eller bryta. Strukturer och normer är inte statiska, utan föränderliga och möjliga att påverka genom att människor gör aktiva val och agerar för att förändra dem (Gemzöe, 2003, s. 21-22).

Identifikation och synliggörande av kvinnors och transpersoners liv och situation, liksom dessas rätt att uttrycka sig och ta plats nämns av flera respondenter som en betydelsefull koppling mellan seriefanzines och feministisk teori och praktik. Med en feministisk teoretisk övertygelse i ryggen blir själva läsningen och tecknandet en feministisk praktik. Feministiska seriefanzines kan, enligt respondenterna bidra till att göra världen större och friare, genom att visa på alternativ till dagens strukturer och maktordningar. Själva fanzineformen som av några respondenter uppfattas som mer lättillgänglig än exempelvis akademisk feministisk litteratur, kan bidra till att fler kan ta till sig dess feministiska eller politiska budskap. Serierna kan ge feministiska aha-upplevelser som leder till att fler agerar för att förändra rådande normer och strukturer, till exempel genom att teckna seriefanzines. Kultur för och av kvinnor, och människor som inte definieras som (cis-) män, förs fram som viktigt. Feministiska nätverk där människor skapar tillsammans utmanar normer både inom seriebranchen och i samhället i övrigt, och visar på ett tydligt aktivt val och aktörsskap för att förändra de strukturer som begränsar människors livsutrymme. Feministiska seriefanzines upplevs kunna

vara en del av en feministisk aktivism då de tecknade berättelserna kan skapa styrka, förståelse och gemenskap mellan individer och grupper.

6.3 Litteratur som motstånd

Hjort (2015) beskriver hur läsning och litteratur kan användas som motstånd och kritik, och hur denna läsning då grundar sig i ett tillstånd av förtvivlan, där förtvivlan förstås som ett begär efter en annan värld. Litteraturen kan synliggöra strukturer och maktordningar i samhället, men också synliggöra motstånd som finns mot dessa, den kan skapa en egen språklig värld där allt är möjligt, och med språket bryta förtryck och normer (s.7-9). Som tidigare nämnts tolkar jag, i min studie, detta som en feministisk förtvivlan och en feministisk önskan om att förändra.

Hjort beskriver hur den som skriver drivs av en önskan att förändra världen, göra ett litterärt tillägg som uppmanar till handling och bjuda in läsaren till en annan möjlig värld. Litteraturen formulerar ett motstånd och ställer i och med det läsaren inför ett ansvar, som kan göra även själva läsningen till ett motstånd, och en form av politisk aktivism (s.9). Respondenterna upplever en verklighet som de vill förändra, och de gör det; genom att i sina seriefanzines skapa en egen värld där allt är möjligt och världen ser ut på ett annat sätt; genom att gå samman i feministiska nätverk och i praktiken skapa sammanhang där kvinnor och transpersoner är normen och det finns utrymme för alternativa berättelser att få plats; genom att läsa självbiografiska feministiska seriefanzines och uppleva igenkänning och identifikation genom andras berättelser om uppväxt, normbrytande könsidentiteter, sexism och rasifiering. Deras feministiska praktik skiljer sig åt men drivs i grunden av detta missnöje och denna feministiska förtvivlan över hur världen fungerar, och en önskan om att göra något, att förändra världen till det bättre.

Sommerland (2012) beskriver tecknade serier som en egen värld öppen för alternativa berättelser om könsidentitet, där det går att experimentera och tänja på gränser och maktpositioner. Bellis beskriver hur serietecknaren "gör hela världen", skapar en alternativ värld dit läsaren blir inbjuden, och att dessa serier bidrar till att göra världen större och friare. Caltha beskriver hur det blir som "en hel värld mellan henne och serierna" och hur serierna kan fungera som feministiska aha-upplevelser, vilket uppmanar till handling och kan göra att fler börjar teckna eller läsa seriefanzines. En feministisk aha-upplevelse, som bjuder in läsaren till litteraturens tolkning av världen, och även lämnar läsaren med ett ansvar. Ett ansvar att förvalta sin litterära upplevelse och att handla utifrån sin nyfunna kunskap. Detta gör även läsningen av feministiska seriefanzines till en aktiv politisk handling.

Dianthús beskriver hur hen i sitt skapande reflekterar över vilka medvetna eller omedvetna budskap hen för vidare till läsaren, vilka normer hen kan bidra till att sprida eller bryta och vilka normavvikelser hen med sina serier kan bidra till att normalisera. Skapandet utgår från en feministisk förtvivlan och missnöje, och en önskan om att göra ett litterärt tillägg, som

tillför världen något, som stör ordningen och uppmanar läsaren att själv handla. För Dianthús är delaktigheten och gemenskapen runt fanzineskapandet en politisk feministisk handling, som i sig syftar till motstånd och förändring. Att skapa tillsammans och uppvärdera och uppmärksamma kultur och sammanhang utan cis- män visar på ett litterärt och aktivistiskt politiskt motstånd, grundat i det politiska missnöje och förtvivlan som Hjort beskriver.

Anemone och Bellis synliggör humor som ett effektivt sätt att till exempel tänja på könsroller och utmana normer. Hjort (2015) beskriver att humor, och att använda sig av ironi och sarkasm för att driva med makten kan vara ett sätt för underordnade grupper att vända på hierarkin och i litteraturen uppfinna en plats för befrielse från förtryckande system och orättvisa villkor (s. 214-228). Bellis beskriver hur användande av humor kan göra det lättare för läsaren att ta till sig allvarliga budskap. Mycket i Bellis serieskapande handlar om att tänja på könsroller, och att använda sig av humor för att driva med företeelser och stereotypa beteenden. Liksom Sommerland ser hen serier som en värld där kön är förändringsbart, likt mönstret i ett kalejdoskop.

Stenberg (2005) menar att förändringar i ett samhälle ofta börjar formuleras utifrån marginaliserade positioner, och att skönlitteratur då har en viktig mobiliserande och gemenskapsgrundande roll. Ord och berättande är av stor vikt för skapandet av ett gemensamt kollektivt tänkande menar hon. Särskilt för grupper och individer som befinner sig utanför den dominerande normen i samhället (s. 261-268). Respondenterna lyfter fram igenkänning och identifikation som viktiga aspekter av sin läsning. De formulerar ett behov av att få ta del av andras berättelser och erfarenheter. Samt ett behov av att uttrycka sig, och en vilja att själv förmedla något till sina läsare. Den egna berättelsen upplevs få mera liv när någon annan läser den. Flera av respondenterna uppskattar serietecknare som tydligt utnyttjar seriens speciella form och uttryck för att föra fram politiska och feministiska budskap.

6.4 Feministiska seriefanzines på biblioteket

Dianthús beskriver seriefanzines på biblioteket som ett "föredömligt exempel på producentkultur (istället för konsumentkultur)". Èlymus tycker att det är positivt att man som biblioteksbesökare kan få ta del av serier som man kanske inte hade läst annars, serier av tecknare som inte är bundna till något förlag. Och att det som serietecknare är kul att ha sitt fanzine på biblioteket, på samma gång som det är ett sätt att sprida sina serier. En nackdel är dock att man som tecknare inte tjänar pengar på det menar hen. Respondenterna lånar gärna seriealbum på biblioteket, och seriefanzines i den mån det finns att låna eller läsa. Vilket i Èlymus, Dianthús och Anemones fall skett några enstaka gånger.

I Bibliotekslagen (2013:801) fastställs att bibliotek bland annat ska bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning, och i Unesco's folkbiblioteksmanifest (Unesco, 2006) sägs att bibliotek bland annat ska göra alla slag av kunskap och information tillgängliga, dess samlingar ska spegla tidsanda och samhällsutveckling, vara öppen för alla

konstnärliga uttryck samt tjäna som minne för mänsklig strävan och fantasi. Stenberg menar att det inom biblioteket finns utrymme för att främja ett alternativt skrivande, eller skapande, som syftar till att ge röst åt människor som faller utanför samhällets normer, samt att det är en demokratisk fråga att låta dessa berättelser komma fram (Stenberg, 2005, s. 261-268).

Feministiska seriefanzines för fram alternativa berättelser och erfarenheter, och visar på alternativ till hur samhället är ordnat idag. De kan på så vis bidra till fri kunskapsförmedling och erbjuda möjlighet för människor att bilda sig egna åsikter. Som en del av bibliotekets bestånd kan de bidra till att spegla samhället idag, och i framtiden tjäna som historiska dokument över människors tankar och liv. Fanzines överlag är ofta till sin natur konstnärligt experimentella, och kan på så sätt tillföra ett konstnärligt alternativ till bibliotekets övriga bestånd. Dessa alternativa berättelser kan även inneha betydelse som minne för mänsklig strävan och fantasi.

6.5 Förslag till vidare studier

Mot bakgrund av vad jag tidigare nämnt om forskning kring feministiska seriefanzines anser jag det vara fortsatt intressant och viktigt att undersöka skilda kulturella uttryck kopplat till bibliotekets uppdrag och verksamhet. Användarstudier och studier kring bibliotekariers erfarenheter eller åsikter om alternativ litteratur, som fanzines och seriefanzines, kan öka kunskaperna inom ämnet och i förlängningen utveckla bibliotekets praktik.

7. Slutsatser

I denna studies bakgrund och problemformulering konstateras att biblioteket har ett demokratiskt uppdrag i samhället, vilket bland annat innebär att främja möjligheten för individer och grupper att skapa sina egna alternativa berättelser och få tillgång till andras alternativa tolkningar och berättelser, och att detta kan innefatta att införliva seriefanzines, fanzines och annan alternativ litteratur i bibliotekets bestånd. Utifrån detta, samt mitt intresse för feministisk teori och praktik, formulerade jag ett syfte där meningen med min studie var att skapa kunskap kring feministiska seriefanzines och dess betydelse för sina läsare och tecknare. Här presenteras mina slutsatser.

7.1 Att skratta ihop med sina feministiska medsyststrar

I analysen av mitt empiriska material utkristalliserades fyra övergripande områden; Tecknade serier och kön, Feministiska förebilder, Feministisk praktik och konstnärligt uttryck, som påverkar varför och hur respondenterna läser och tecknar feministiska seriefanzines samt hur de beskriver feministiska seriefanzines i relation till feministisk teori och praktik.

Respondenterna reflekterar över serietecknarens kön vid lån eller köp av tecknade serier, och uppskattar ofta en kvinnlig serietecknare framför en manlig. Seriebranchen upplevs till stor

del domineras av män, men fanzinekulturen och feministiska serietecknarnätverk ses som en öppning och motpol mot detta. Respondenterna uppskattar överlag feministiskt inspirerade serietecknare och feministiska och normbrytande budskap i berättelserna. Synliggörande av kvinnors och transpersoners liv lyfts fram som viktigt, och att kunna känna igen sig och identifiera sig med seriefigurer och berättelser har betydelse för läsningen. Flera respondenter både läser och tecknar helst självbiografiskt. Kvinnliga och/eller normbrytande serietecknare fungerar även som förebilder som inspirerar fler att börja teckna seriefanzines. Feministiska tecknade serier och seriefanzines anses av respondenterna kunna bidra till att göra världen större och friare, och ses som ett bra sätt att arbeta feministiskt på. Att teckna feministiska seriefanzines ses som en möjlig väg att själv agera för att påverka och förändra normer och strukturer i samhället. Feministiska serietecknarnätverk erbjuder gemenskap och en feministisk plattform för att tillsammans förändra seriebranchen inifrån, mot större jämställdhet och självklarare utrymme för kvinnliga serietecknare och feministiska och normbrytande serier. Respondenterna uppskattar seriers konstnärliga kombination av text och bild, som sägs kunna förmedla mer än endast text eller bild för sig, och erbjuda utrymme för egna tolkningar och möjligheter att skapa som en egen värld mellan berättelsen och läsaren. En respondent beskriver feministiska seriefanzines som det ultimata sättet att skratta ihop med sina feministiska medsysstrar, vilket jag tycker relativt väl sammanfattar betydelsen av feministiska seriefanzines för de sex respondenter som deltagit i min studie. Feministiska seriefanzines är för dem ett sätt att ta hänsyn till, och kombinera sin feministiska övertygelse med upplevelsen av en ibland svår och ojämnställd seriebranch, konstnärligt intresse och lusten att läsa och ta del av andra människors, fiktiva eller biografiska, berättelser och erfarenheter. Det som motiverar respondenterna att läsa och teckna feministiska seriefanzines är läsoplevelser som rymmer identifikation, inspiration, kunskap, avkoppling och skratt tillsammans med konstnärligt skapande, feministiskt engagemang, en önskan om att förändra samhällets normer och strukturer och en vilja att förmedla något till sina läsare.

Källförteckning

Otryckta källor

Intervjuer. Inspelningar och utskrifter finns i författarens ägo.

Tryckta källor

Bryman, A. (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Stockholm: Liber förlag

Dotterbolaget (u.å.). *Om oss*. Hämtad 2016-11-07, från <https://www.dotterbolaget.com/omoss/.htm>

Duncombe, Stephen. (1997). *Notes from underground. Zines and the politics of alternative culture*. London och New York: Verso

Gemzöe, L. (2002). *Feminism*. Stockholm: Bilda förlag

Gisonny, K och Freedman, J. (2006). Zines in libraries: how, what and why? I *Collection Building*. Vol. 25 issue 1. Sid. 26-30

Gunnarsson Payne, J. (2006). *Systerskapets logiker. En etnologisk studie av feministiska fanzines*. Umeå: Inst. för kultur och medier/etnologi, Umeå Universitet

Gunnarsson Payne, J. (2014). "Gör ett fanzine för helvete!" DIY, systerskap och queer i svenska feministiska fanzines. I *Nya röster. Svenska kvinnotidskrifter under 150 år*. Red. Nordenstam, A. Möklinta: Gidlunds förlag. Sid. 247-269

Hjort, E. (2015). *Förtvivilade läsningar. Litteratur som motstånd och läsning som etik*. Linköping: Glänta produktion, Linköpings Universitet

Holme, I M och Solvang Krohn, B. (1997). *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur

Koffmar, L. (2016-09-13) *Välkommen in i seriernas värld på Uppsala universitetsbibliotek*. Hämtad 2016-11-07, från www.ub.u.se/om-bibliotekt/fler_nyheter/nyhet/?id=7176&area=7,14,16,20,32&typ=artike%20l&lang=sv

Koh, R. (2008). *Alternative literature in libraries: the unseen zine*. I *Collection Building*. Vol. 25 issue 1. Sid. 31-36

Magnusson, H. (2005). *Berättande bilder. Svenska tecknade serier för barn*. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag

McCloud, S. (1995). *Serier. Den osynliga konsten*. Stockholm: Epix Förlags AB

Nilsson, I. (2005). Serier- komik, vardagsrealism och dödligt allvar. I *Konstfeminism. Strategier och effekter I Sverige från 1970-talet till idag*. Red. Nyström, A. Stockholm: Atlas

Ostemark, S. (2003) Rött läppstift är också politik. Riot Grrrls och feminism. I *Sexualitetens omvandlingar: politisk lesbiskhet, unga kristna och machokulturer*. Red. Johansson, T och Lalander, P. Göteborg: Daidalos förlag. Sid. 189-206

Sabin, R och Triggs, T. (2000). Introduction. I *Below critical radar. Fanzines and alternative comics from 1976 to now*. Red. Sabin, R och Triggs, T. Hove: Slab-O-concrete. Sid. 1-14

SFS 2013:801. *Bibliotekslag*. Stockholm: Kulturdepartementet. Hämtad 2016-11-07 från <https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/sfs-2013-801/>

Sheppard, A. (1990). Suffrage Art and Feminism i *Hypatia*. Vol. 5 issue 2. Sid. 122-136

Sommerland, Y. (2012). *Tecknad tomboy, kalejdoskopiskt kön i manga för tonåringar*. Göteborg: Acta, Göteborgs Universitet

Stenberg, L. (2005). Folkbiblioteken och kampen om fantasin. Ett könskritiskt perspektiv. I *Folkbildning - samtidig eller tidlös? Om innebörder över tid*. Red. Laginder A-M och Landström I. Linköping: Mimer, Linköpings Universitet. Sid. 251-272

Strömberg, F. (2010). *Swedish comics history*. Klippan: Ljungbergs förlag

Unesco. (2006). *Unescos folkbiblioteks- och skolbiblioteksmanifest*. (Svenska Unescorådets skriftserie 1/2006). Hämtad 2016-11-07 från <http://www.biblioteksforeningen.org/wp-content/uploads/2012/05/Unesco.pdf>

Wedding, G. (2015) Firar tio år med Dotterbolaget. *Skånska dagbladet*, hämtad 2016-11-07 från www.skd.se

Wildemuth, B.M. (2009). *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library Science*. Westport, Conn: Libraries Unlimited

Intervjuguide 1

Stödord till muntliga intervjuer, februari 2006

Serieintresse

Beskriva ditt serieintresse, vad du läser, vilken typ av serier (ev författare)

Varför

Vad som är så bra med tecknade serier

Album, Fanzine

Köpa eller låna på bibliotek. Sett fanzine på bibliotek?

Genus/kön (bransch, tecknare, innehåll, figurerna)

Kvinnliga serieskapare

Feministiska budskap i tecknade serier

Konstnärligt uttryck, konstform

Teckna själv

Tecknar du? Vad, hur länge, varför

Publicera, sprida

framtid, drömmar Feminism

Ser du dig som feminist? Hur, varför

Definiera feminism

Aktivism/motstånd

Identitet

Förändrande, identitetsskapande process

Koppla till tecknade serier?

Feministiska serier?

Normer, strukturer

Tecknade serier som del i en feministisk kamp/rörelse

Intervjuguide 2

Enkät/mailintervjuer, juni 2016

Svara gärna utförligt på frågorna!

1. Kan du beskriva ditt intresse för tecknade serier och/eller seriefanzines?
2. Läser du seriefanzines? I pappersform? På internet?
3. Läser du feministiska seriefanzines?
4. Har du läst eller lånat seriefanzines på biblioteket?
5. Kan du se fördelar/nackdelar med seriefanzines (eller andra fanzines) på bibliotek?
6. Skapar du själv serier? Kan du beskriva dina serier i så fall?
7. Sprider du dina serier? Hur?
8. Vad motiverar dig att läsa och/eller skapa serier?
9. Ser du dig själv som feminist? Vad är feminism för dig i så fall?
10. Om du skapar serier, ser du dina serier som feministiska?
11. Hur upplever du serievärlden idag, med tanke på kön och feministiskt/politiskt innehåll?
12. Tycker du att feministiska seriefanzines kan finnas med som en del i en feministisk kamp eller feministisk rörelse? I så fall varför/varför inte? Hur?
13. Ser du dig själv, eller dina serier, som en del i en feministisk kamp eller rörelse? I så fall varför/varför inte? Hur?
14. Kan feministiska serier och seriefanzines ha betydelse för skapande av identitet och gemenskap för individer och grupper? I så fall varför/varför inte? Hur?
15. Här kan du svara på de frågor som jag glömt att skriva! Eller lägga till något du tycker saknas!

Tack för dina svar!